

ЕВОЛЮЦІЯ ПЛАНУВАЛЬНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ІКОНОСТАСІВ УКРАЇНСЬКИХ ХРАМІВ XVII–XIX ст.

© Оляніна С.В., 2006

Проаналізовано динаміку еволюції планувальної організації іконостасів в українських храмах XVII–XIX ст. Центральної та Лівобережної України.

Останнім часом у вітчизняній науці спостерігається підвищення уваги до вивчення об'єктів сакрального мистецтва, зокрема іконостасів. Кількість наукових праць, присвячених дослідженню іконостаса в Україні, зростає, причому спрямованість пошуків у цьому напрямку, як правило, орієнтована на вивчення іконографії, оздоблення і лише частково – композиційної побудови [1].

Іконостас переважно є тривимірним об'єктом, композиція якого тісно пов'язана з планувальним рішенням храму. Тому досліджувати художньо-символічну структуру та архітектурно-конструктивну форму іконостаса не можна без аналізу планувальної організації іконостасів. Важливим аспектом цієї проблеми є дослідження еволюції їхнього планування.

На думку автора, наочним прикладом розвитку стилевих особливостей іконостасів може бути планувальна схема іконостасів в українських храмах XVII–XIX ст. Центральної та Лівобережної України. Абстрагуючись від іконографії та декоративного оздоблення іконостасів, зосередимо увагу на питаннях планування іконостасів.

У всіх відомих та збережених пам'ятках перших трьох десятиліть XVII ст. звертає на себе увагу площинність композиції іконостасів. Площина іконостаса, як правило, завершувалась біля стіни або біля східних опор храму (рис. 1, а). З появою барокових іконостасів наприкінці XVII ст. відбулися певні зміни в їхній масштабності: вони заповнювали всю ширину храму, розміщувалися глибше до четверика, закриваючи частково східні опорні колони храму, але залишалися площинними (рис. 1, б). Отже, лінійність іконостасів у плані була характерною для іконостасів XVII ст. – першої третини XVIII ст. Поодинокими були випадки розгортання його крил на бокові стіни, коли образи не вміщувались на фронтальній площині вівтарної частини храму (рис. 1, в).

Рис. 1. Планувальна організація іконостасів XVII ст. – першої третини XVIII ст.

Дотримання принципу лінійності планів підтверджується численними пам'ятками, такими як іконостаси Успенського собору Єлецького монастиря Чернігова (1669–1676); Преображенського собору в Путивлі (1693 р.); Успенської церкви (1723–1729 р.) Києво-Печерської лаври; Троїцького собору Троїцько-Іллінського монастиря у Чернігові (1695 р.); Миколаївського Військового собору у Києві (1696 р.); Георгіївського собору Видубицького монастиря (1701 р.); Михайлівського Золотоверхого монастиря (1718 р.); Введенської трапезної церкви Троїцько-Іллінського монастиря (поч. XVIII ст.).

Нові планувальні схеми барокових іконостасів виникають у 30-ті роки XVIII ст., коли набуває поширення практика об'єднання центрального іконостаса та іконостаса бокових вівтарів в єдину систему. Особливістю композиційно-планувального вирішення є те, що тридільна структура іконостаса перестає бути площинною, повторює конфігурацію опор, обтікаючи їх. Подібний композиційний прийом, яким передбачено злами у плані іконостасів, зустрічається в багатьох храмах: Преображенській церкві в с. Великі Сорочинці (1732 р.); Софійському соборі в Києві (1747–1750 рр.) (рис. 2, а, б) [2].

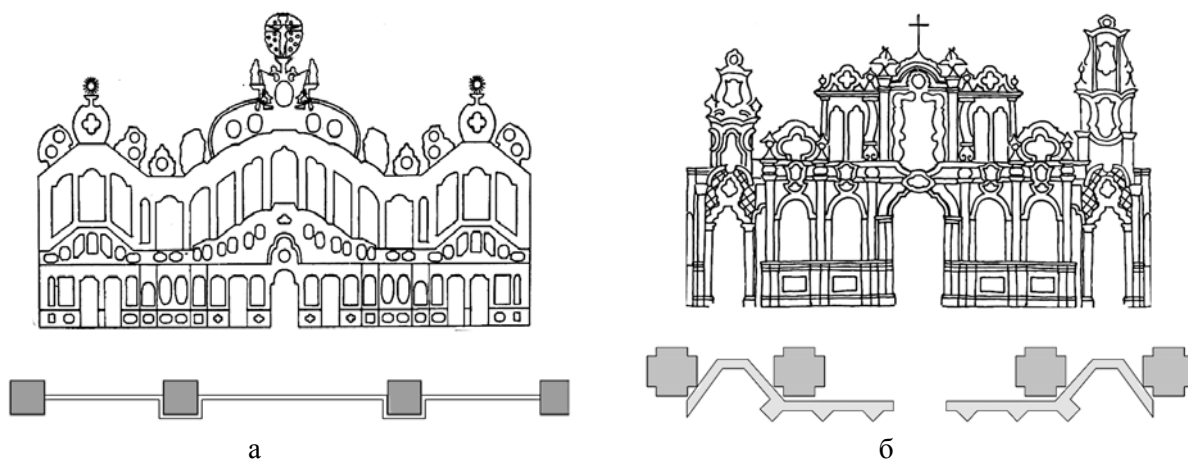

Рис. 2. Іконостаси 30–50-х років XVIII ст. та їхні планувальні схеми:
а – іконостас Преображенської церкви в с. Великі Сорочинці; б – іконостас Софійського собору
у Києві, з переробками другого ярусу за проектом академіка Ф.Г. Солнцева (1851 р.)

Тенденція до ускладнення планувальної схеми іконостасів посилилася другій половині XVIII століття. Формування більш вишуканої порівняно з бароковою планувальної схеми відбулося під впливом стилю рококо; у планах іконостасів з'являються зигзагоподібні заломы, ступінчасті виступи чи їхні комбінації (рис. 3).

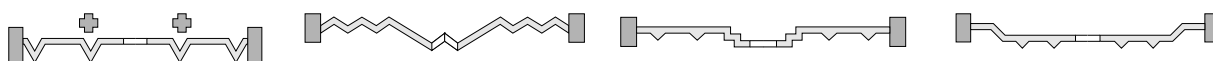

Рис. 3. Схематичні плани іконостасів середини – другої половини XVIII ст.

Незважаючи на “вільну” конфігурацію іконостасів періоду рококо в планах, вони завжди були узгоджені композиційно з конструктивною організацією храму. Засобом узгодженості насамперед була складна геометрія іконостасів. Потяг до створення монументальних переддівтарних композицій у згадуваний період мотивувався бажанням надати храмовим спорудам особливого «рейтингу», монументальності, престижності.

Прикладами застосування криволінійних у плані іконостасів є: Іллінська церква в Чернігові (1774 р.) (рис. 4, а); Покровська церква в Ромнах (1764–1770 рр.) (рис. 4, б); Успенський собор в с. Межиріч (1759–1770 рр.) (рис. 4, в); Трисвятительська церква в Лемешах (1755–1760 рр.); Успенський собор у Харкові (1780 р.).

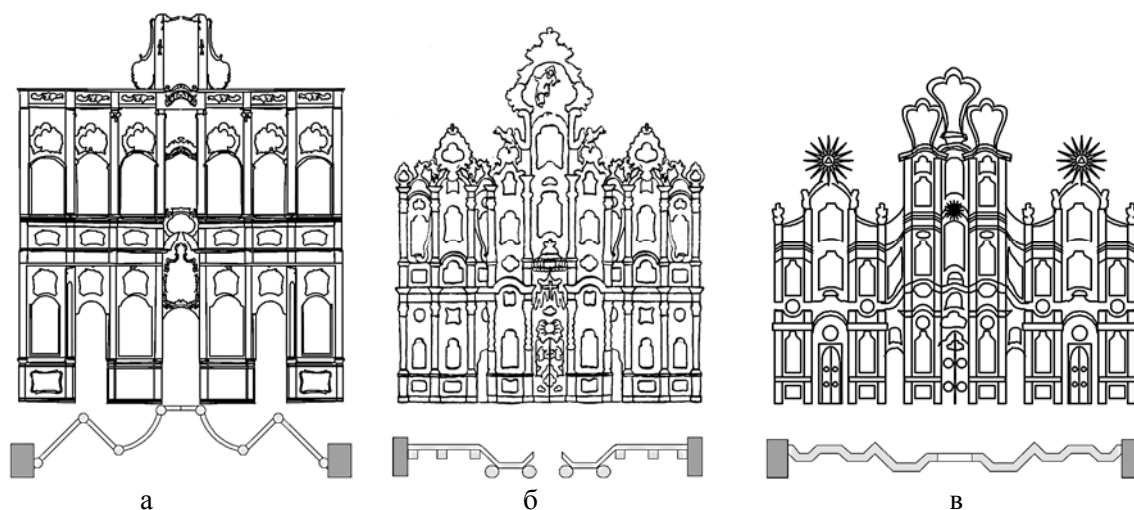

Рис. 4. Іконостаси середини - другої половини XVIII ст. та їх планувальна організація:
а – Іконостас Іллінської церкви в Чернігові; б – Іконостас Покровської церкви в Ромнах;
в – Іконостас Успенського собору в с. Межиріч, Лебединського району

Одночасно з прийомами комбінації криволінійних та зигзагоподібних іконостасів широко використовується принцип багатократної ступінчастості, коли центральна частина виступає на перший план або, навпаки, вінчає останню кулісу за глибиною (рис. 5).

Рис. 5. Схематичні плани іконостасів середини - другої половини XVIII ст.

Характерними можна вважати іконостаси соборів Різдва Богородиці у Козельці (1752–1763 рр.) (рис. 6, а); церкви Воскресіння Христового в Почепі (1765–1771 рр.) [3] (рис. 6, б).

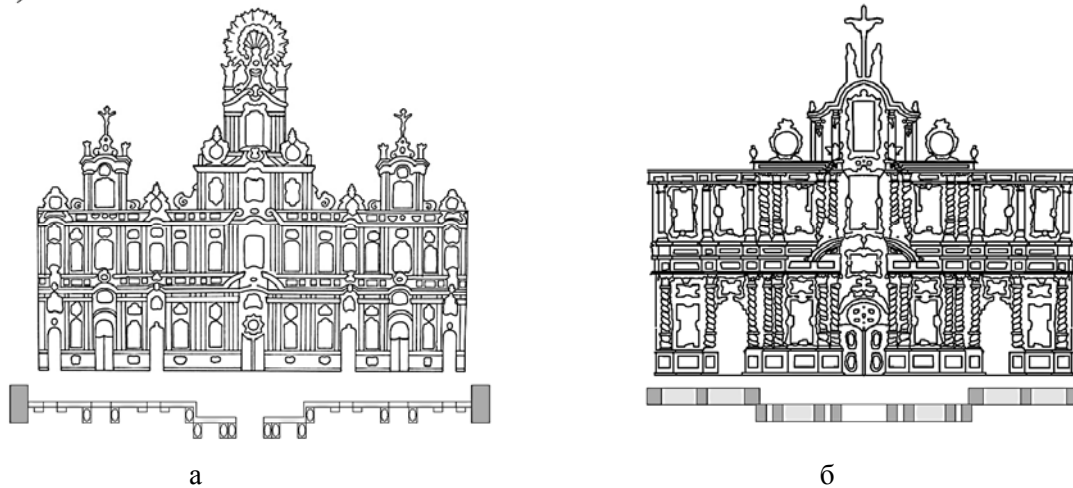

Рис. 6. Іконостаси середини – другої половини XVIII ст. та їх планувальна організація:

а – іконостас собору Різдва Богородиці у Козельці;

б – іконостас церкви Воскресіння Христового в с. Почеп Чернігівської обл.

Прийом ступінчастого винесення центральної найвищої частини іконостаса вперед або назад мотивувався переважно архітектурною типологією храму. У хрещато-баневих храмах, де у середохресті споруда мала найбільшу висоту, винесення центральної частини іконостаса вперед давав змогу розмістити у підбаневому просторі завершення витягнутих по вертикалі монументальних іконостасів. Якщо ступінчастість була зворотною, відповідно це відбивалося на загальній композиції іконостасу.

Іконостаси кінця XVIII – початку XIX ст. розвиваються за двома напрямками: за стильовими ознаками рококо – іконостас церкви Різдва Богородиці у Києво-Печерській Лаврі (кін. XVIII ст.); іконостас Варваринського бокового вівтаря Михайлівського Золотоверхого собору (пер. половина XIX ст.) і за класицистичними тенденціями, що проникають у проектування та опорядження іконостасів наприкінці XVIII ст. – іконостас Спасо-Преображенського собору Чернігова (1793–1798 рр.).

З моменту офіційної заборони будування сакральних споруд в Україні за національними традиціями (1800 р.) [4] декларується відмежування від попередніх традицій організації та опорядження іконостасів. Розпочинається період проектування іконостасів виключно у стилі класицизму. Відповідна зміна конструктивної основи споруд спричинила реформування художньо-символічного образу іконостаса. На зміну монументальним, багато оздобленим різьбленою пластикою, насиченим іконами іконостасам приходять іконостаси невисокі (1–2 яруси), прикрашені скромним накладним різьбленим декором.

Характерною ознакою планування іконостасів першої половини XIX ст. є застосування криволінійних форм в композиції поєднано з ламаними прямо- і косокутними виступами (рис. 7).

До таких пам'яток належить іконостас бокового вівтаря в ім'я Св. Петра і Павла у Катерининській церкві с. Лялічі (рис. 8, а) [5]; боковий іконостас Софійської церкви у с. Стратилівка (рис. 8, б) [6]; іконостас церкви Іоанна Предтечі в с. Довжик [7].

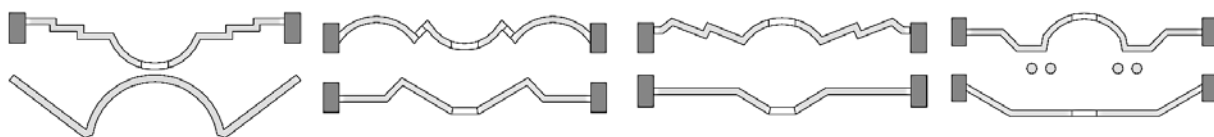

Рис. 7. Схематичні плани іконостасів першої половини XIX ст.

Центральний та бокові іконостаси могли бути як автономними, так і об'єднаними в загальну структуру, на всю ширину храму (іконостас Богоявленського собору Братського монастиря (1825 р.) (рис. 8, в).

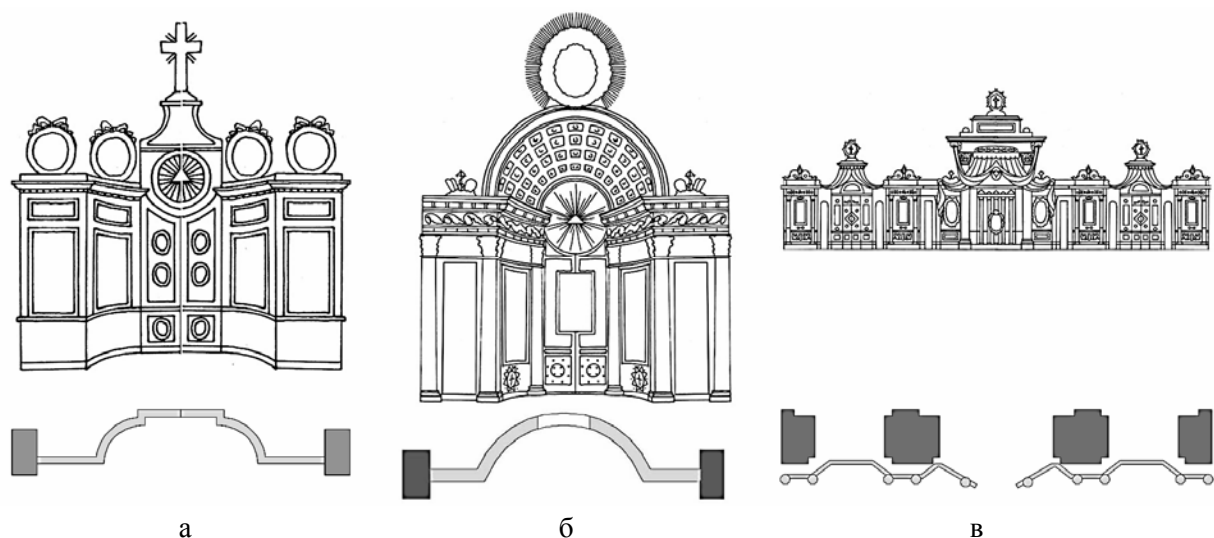

Рис. 8. Іконостаси першої половини XIX ст. та їхня планувальна організація:
а – іконостас бокового вітваря у Катеринінській церкві с. Лялічі Чернігівської області;
б – боковий іконостас Софійської церкви у с. Стратилівка, Ізюмського р-ну;
в – іконостас Богоявленського собору Братського монастиря

Пам'ятки першої половини XIX ст. репрезентують процеси переосмислення конструктивного вирішення іконостасів, що відбилося в класицистичному трактуванні іконостасної структури не тільки як площинної, а й як об'ємної і просторової. З'являються іконостаси з кількох незалежних угруповань, пов'язаних тільки композиційно-змістовними засобами. Наприклад, перед основною площинною частиною іконостаса могли встановлювати арку на масивних стовпах, де розміщували частину іконостасних ікон. Пам'яткою, яка ілюструє такий варіант композиції, можна вважати іконостас Покровської церкви у с. Романівці (1814–1815 рр.) [19] (рис. 9, а). Поширюються іконостасні конструкції у вигляді тріумфальної арки, оздобленої іконами. Поширеними стають іконостаси, центральна частина яких формується з круглої чи багатогранної ротонди-альтанки, у якій розміщують стінку іконостаса, царські врата. Прикладом одного з ранніх іконостасів в Україні, створених із використанням ротонди, був іконостас церкви Миколи Доброго у Києві (1800–1807 рр.) [9] (рис. 9, б). У класицистичних іконостасах важливу композиційну роль відведено ківорію, завершення якого тепер можна бачити над невисоким іконостасом; як приклад можна навести іконостас Катеринінської церкви в с. Лялічі (1797 р.) [10] (рис. 9, в).

З 1840 років XIX ст. в архітектурі України починається перехідний етап від стилістики класицизму до естетичних концепцій еkleктики. Іконостаси, створені з середини і до кінця XIX ст., ілюструють художні пошуки епохи у декількох стилістичних напрямках. З'являються іконостаси, у декоративно-пластичному опорядженні яких помітні романтичні інтерпретації ренесансу, рококо, класицизму. Не вдаючись до характеристики художньо-стилістичних особливостей іконостасів цього періоду, можна зазначити, що іконостаси, проєктовані у добу еkleктики, не внесли нового у планувальні схеми. Наприклад, іконостас Покровської церкви у с. Вільшана Харківської області

(друга половина XIX ст.) [11], який композиційно вирішений у формах псевдоросійського стилю, зберігає класицистичний ламаний план. З утвердженням історизму до кінця XIX ст. планування іконостасів послідовно спрощується, навіть проявляється тенденція повернення до лінійності. Великі тридільні іконостаси, що займали усю ширину храму, стають лінійними у центральній частині, зберігаючи кривину тільки у місцях обтікання храмових опор. Проілюструвати названі зміни можна іконостасами Три-Анастасьєвської церкви у Глухові (1884–1893 р.); церкви Зачаття св. Анни (1880–1881 рр.) у Києво-Печерській лаврі та Володимирського собору Києва (1896 р.) (рис. 10).

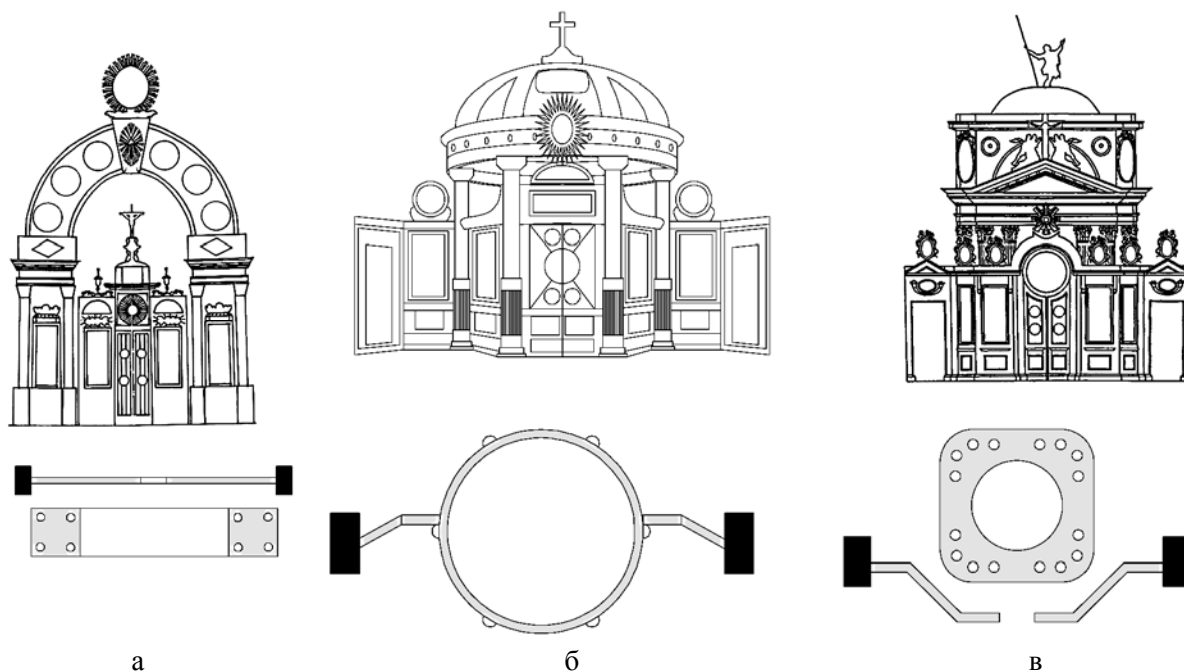

Рис. 9. Іконостаси першої половини XIX ст. та їхня планувальна організація:
а – іконостас Покровської церкви у с. Романівка Чернігівської обл.; б – іконостас церкви Миколи Доброго у Києві; в – іконостас церкви Св. Катерини у с. Лялічі Чернігівської обл.

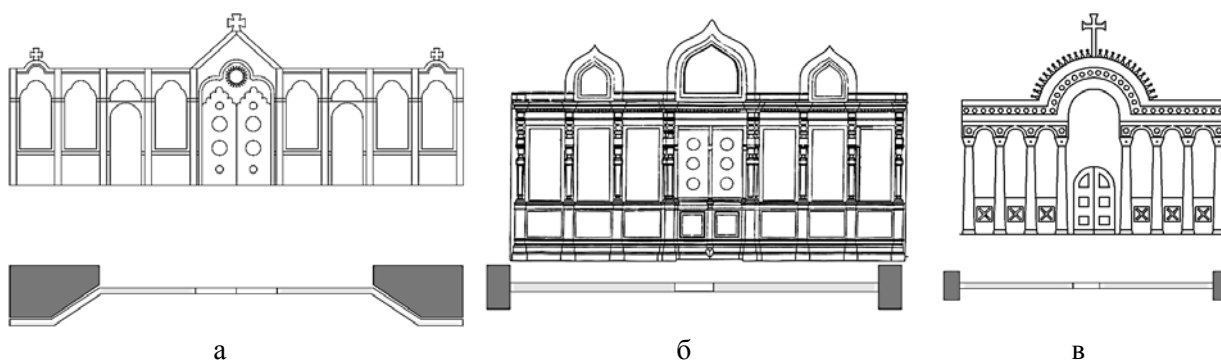

Рис. 10. Іконостаси другої половини XIX ст. та їхня планувальна організація:
а – іконостас Трьох-Анастасьєвської церкви в Глухові; б – іконостас церкви Зачаття Св. Анни Києво-Печерської лаври; в – іконостас Володимирського собору Києва

Тобто вищезгадане свідчить, що планувальна схема іконостасів XVII–XIX ст. змінювалася від площинної лінійної до ламаної з прямими кутами, ламаної косокутної, пізніше набула криво-лінійної конфігурації, об'ємності форм і просторовості угруповань, а потім у зворотньому напрямку відбулося повернення до площинно-лінійної організації. Найдинамічнішим процес еволюції іконостасних планів був у другій половині XVIII – першій половині XIX ст.

Наведені приклади планування іконостасів у храмах України не вичерпують розмаїття геометричних форм та пластичних аксесуарів, притаманних іконостасам в окреслених часових та регіональних межах. У роботі важливо було здійснити первинну класифікацію, звернути увагу на роль взаємозв'язку стилістично-художнього вирішення іконостаса з планувальною структурою.

1. Гелитович М. *Ікони молитовного ряду українських іконостасів XV-XVI ст.* // *Мистецтвознавство України: Зб. наук. пр.* – К.: Спалах, 2000. – Вип. 1: - 1999. С. 57 – 69. Марголіна І. *Іконостаси Кирилівської церкви.* // *Людина і світ.* – 1996. – №10. – С. 20-24. Мельник В. *Церква Святого Духу в Рогатині.* – К.: Мистецтво, 1991. – 144 с. Міляєва Л. *Іконостас Спасо-Преображенської церкви м. Любліна (Польща)* // *Мистецтвознавство України: Зб. наук. пр.* – К.: Київ, 2001. – Вип. 2. – 2001. – С. 13-24. Міляєва Л. *Спасо-Преображенская церковь села Великие Сорочинцы Полтавской области: Этюд из цикла “Украинское барокко”.* – 6. изд. – Белград, 1991. – 84 с. Ошуркевич Л. *Стінопис та іконостас церкви Різдва Христового в Києві. Проект відтворення* // *Вісн. ін-ту “Укрзахідпроектреставрація”.* – Львів: Ін-т “Укрзахідпроектреставрація”. – 2004. – Вип. 13. – С. 135 - 148. Пляшко Л. *Сорочинський іконостас. Ознаки стилю рококо. Мистецтвознавча розвідка.* – К.: Українознавство, 2001. – 120 с. Приймич М. *Іконостас Ужгородського Хрестовоздвиженського собору як відображення нових художніх орієнтирів другої половини XVIII–XIX ст.* // *Народознавчі зошити.* – 2000. – № 4. – С. 707-712. Приймич М. *Класицизм у іконостасному різьбленні Закарпаття* // *Схід.* – 2000. – № 5. – С. 68-71. Скоп Л. *Іконостас XV ст. у дрогобицькій церкві Воздвиження Чесного Хреста.* // *Дрогобицькі храми Воздвиження та Святого Юра у дослідженнях: Перші читання: Матеріали виступів 23 червня 1998 р.* – Дрогобич: Відродження, 1998. – С. 14-34. Скоп-Друзюк Г. *Іконостас середини XVI ст. з церкви архангела Михаїла села Стара Скварява* // *Сакральне мистецтво Бойківщини. Другі наукові читання пам'яті Михайла Драгана.* Дрогобич: Відродження. – 1997. – С. 123-127. 2. Линчевский А. *Св. София Киевская (XI–XX в.) историко-археологическое исследование.* – К., 1914. – Рукопись. 3. Горностаев Ф.Ф. *Строительство графов Разумовских в Черниговщине* // *Тр. XIV археологического съезда в Чернигове.* – Т. 2. – С. 167–218. 4. Київ: Провідник / За ред. Ф.Л. Ернста. – К.: ВУАН, 1930. – 179 с. 5. Горностаев Ф.Ф. *Зазначена праця.* – С. 192. 6. ДНАББ ім. В.Г. Заболотного *Харьковская обл. Альбом № 26.* 7. Лукомский Г. *Старинные усадьбы Харьковской губернии.* – Петроград, 1917. – 99 с. 8. Горностаев Ф.Ф. *Зазначена праця.* – С. 213–218. 9. ДНАББ ім. В.Г. Заболотного. *Київ. Альбом № 8.* 10. Горностаев Ф.Ф. *Зазначена праця.* – С. 211. 11. ДНАББ ім. В.Г. Заболотного. *Харьковская обл. Альбом № 26.*

УДК 72.01

В.В. Смоляк

Вінницький національний технічний університет,
кафедра містобудування та архітектури

ОЗДОБЛЕННЯ СІЛЬСЬКОГО ЖИТЛА ПОДІЛЛЯ

© Смоляк В.В., 2006

Висвітлено характерні особливості оздоблення сільського житла подільського регіону України. Досліджено характерні прийоми оздоблення та інші ознаки, виділено сучасне декорування та пластику.

Народна архітектура створювалась протягом століть шляхом безперервного вдосконалення прийомів та форм, що відповідали умовам життя, побутовому устрою та мистецьким смакам народу. З покоління в покоління передавалися та вдосконалювалися професійні прийоми та навички народних майстрів. Так стверджувалися народні архітектурно-будівельні та мистецько-декоративні традиції.